

УДК 821. 161.1

Ковнік С. І.,

доктор філологічних наук, професор
кафедри української та світової літератур
Криворізький державний педагогічний університет

РЕЦЕНЗІЯ

**на монографію А. О. Галича «Портрет у мемуарному та
біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації». –
Старобільськ, Вид-во Луганського національного університету імені
Тараса Шевченка, 2017. – 449 с.**

На рубежі тисячоліть в Україні все частіше стала заявляти про себе наукова школа, що сформувалася в далеко не столичному університеті. Мова

йде про літературознавчу школу, яка займається вивченням документальної літератури в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка. Тут слід говорити про теоретичні та історико-літературні праці засновника школи проф. О. А. Галича і багатьох його учнів В. Пустовіт, Т. Черкашиної, І. Клеймьонової, О. Максименко, О. Медоренко, В. Родигіної, І. Савенко, С. Сіверської, А. Шевердіної, Л. Якименко та інших науковців. Традиції школи продовжує й автор монографії «Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації» Артем Галич. Його праця цікава тим, що пропонує нове прочитання української документальної літератури ХХ – поч. ХХІ ст. через призму вияву в ній специфіки портретування.

Автор монографії з'ясовує семантику та структуру портрета в мемуарних і біографічних творах українських письменників, розробляє власні класифікації портретування, простежує їхні особливості в різних жанрах документалістики. У полі зору науковця знаходяться специфіка портрета, автопортрета, парного портрета, колективного портрета, оніричного портрета, некропортрета, портрета та автопортрета з фотографії, портрета в портреті та інших портретних модифікацій.

А. О. Галич справедливо зазначає, що в культурі багатьох народів Європи існувало слово *portrait*, первісне значення якого сходило до візуального відтворення певного об'єкта. Сучасні літературознавці вважають портрет одним із найважливіших художніх засобів відтворення дійсності в літературі. Автор монографії відзначає особливу роль портрета в палітрі зображувальних засобів, що ними користується письменник. У художньому тексті портрет органічно вписується в долю героя. Чи не єдиним винятком (А. О. Галич використовує метафоричне порівняння) є Чеширський кіт, який у відомому творі англійського письменника Л. Кероела в «Алісі в країні чудес» був «відокремленим» від власної посмішки.

Дослідник зазначає, що автором терміна «портрет» є французький учений Андре Фелібьєн, який першим застосував його для відтворення саме людської

особистості в художньому творі. В українській науці про літературу цей термін уперше був використаний І. Франком. Протягом останніх двох століть письменники різних народів активно використовувати слово портрет у назві своїх творів. А. О. Галич називає у цьому зв'язку тексти М. Гоголя, Г. Джеймса, О. Вальда, Е. По, Дж. Джойса, Наталі Саррот, О. Пушкіна, О. К. Толстого, М. Заболоцького, Є. Маланюка та ін.

А. О. Галич зазначає, що першою з українських учених до студій про портрет звернулася М. Габель, чия розвідка була вмонтована в текст ранньої теоретичній праці О. Білецького «В мастерской художника слова».

Вагомим продовженням її напрацювань стала монографія української дослідниці К. Сізової «Людина у дзеркалі літератури: трансформація принципів портретування в українській прозі XIX – початку XX ст.». Часткові проблеми портретування в українському літературознавстві порушували Т. Кедич, М. Воронова, Н. Копистянська, А. Землянська, Л. Стрюк, А. Гризун, М. Назарець, О. Шаф, І. Старовойтенко та інші, огляд праць яких здійснено в монографії Артема Галича. Проте всі вони писали про портрет у художній літературі, де автори створювали портрети, орієнтуючись на ті завдання, які вони ставили перед собою при написанні художніх творів, виходячи зі своїх естетичних уподобань і особливостей індивідуального стилю. А. О. Галич ставить перед собою інше завдання: «Коли автор звичайного художнього твору цілком вільний в описі портретної характеристики окремої людини, що належить до певного віку, соціального стану, статі, освіти, професії, темпераменту, схильності характеру, то в мемуарному чи біографічному тексті автор змушений зображувати конкретну реальну історичну постать з відомою з різних джерел зовнішністю, рисами характеру, роллю в соціально-політичному чи культурному житті. Саме тому у звичайному творі автор у відповідності з власним задумом моделює індивідуальні й типові риси героя, у документальному ж – він прагне якнайточніше в портретній характеристиці передати психологію, поведінку, мову й інші деталі, що дають цілісне уявлення про зовнішність і внутрішній світ цілком реального героя. Тут автор прагне

уникнути суб'єктивізму, характерного для художньої літератури, для нього важливою є достовірність об'єкта зображення, опора на документ і факт» [с. 6].

Для аналізу автор монографії залучає десятки, коли не сотні різножанрових текстів мемуарної та біографічної прози, у тому числі твори українських класиків ХХ ст. В. Винниченка, О. Гончара, О. Довженка, У. Самчука, В. Сосюри, відомих письменників материкової України та діаспори ХХ – поч. ХХІ ст. Р. Горака, А. Дімарова, В. Дрозда, І. Жиленко, Р. Іваничука, А. Любченка, Вас. Шевчука, знаних літературознавців Л. Большакова, І. Дзюби, Ю. Шевельова, сучасних письменників В. Врублевської, В. Даниленка, В. Єшкілева, І. Корсака, Г. Пагутяк, В. Шкляра та ін. Позитивно можна оцінити залучення для зіставлення творів зарубіжних письменників зі Сходу та Заходу В. Айзексона, Н. Берберової, А. Вознесенського, Г. Грасса, В. Гомбровича, Є. Євтушенка, Є. Єнджеєвича та ін. Важливим у монографії є використання малодоступних архівних матеріалів, зокрема щоденників В. Чередниченко.

Найцікавішими є останні два розділи монографічної праці Артема Галича: розділ 4. «Особливості портретування в мемуарних жанрах» і розділ 5. «Портрет у біографічному романі». У цих розділах автор сповна реалізує власне бачення проблеми портретування в літературі non fiction. Його портретний аналіз набуває особливої наукової глибини, коли в кожній з окремих деталей проглядається цілісність портретної характеристики реальних персонажів, серед яких відомі в українській історії, та й не тільки в українській, постаті (Олександр Довженко, Микола Бажан, Олександр Ірванець, Микола Рябчук, Іван Драч, Ліна Костенко, Алла Горська, Дмитро Павличко, Павло Тичина, Євген Маланюк, Ганна Барвінок, Пантелеймон Куліш, Ян Щасний Гербурт, Ігор Сікорський, отаман Маруся, Тарас Шевченко).

Ведучи мову про портрети в ранніх щоденникових записах В. Винниченка, Артем Галич звертає увагу на натуралістичне зображення реальних персонажів, з якими український письменник навіть не був знайомий. Зовнішність такого персонажа в щоденниках В. Винниченка нерідко допомагає

у відображенні психологізму характеру героя, робить акцент на його індивідуальних особливостях.

Інакше творяться портрети реальних героїв у щоденниках Олесь Гончара. Артем Галич помічає, що в цього письменника завжди на початку запису ім'я героя, опис зовнішності якого зазвичай містить якусь деталь, котра дозволяє виокремити цю реальну людину від іншої. Ті реальні люди, яких Олесь Гончар знав давно, з якими часто бачився, у нього мають значно розлогіші портрети, що розкривають не лише зовнішність, але й духовний світ персонажа, психологію характеру.

У щоденниках ХХ ст. переважає деконцентрований портретний тип, що пов'язано зі специфікою пам'яті автора, яка в процесі роботи над щоденником не раз повертає його до постаті реальної людини, вносячи корективи в деталі зовнішності, одягу, проникаючи в глибини внутрішнього світу, створюючи таким чином цілісність образу реального героя.

Портрет у мемуарному романі є значно складнішою специфічною сферою пізнання реальної людини. Поєднуючи в такому романі змістові та формальні чинники, Артем Галич приходить до розуміння портрета як суттєвого компоненту всякого документального тексту, де є образ конкретно-історичного персонажа. Як правило, в романах, надто постмодерних, їхній автор вибудовує портретний дискурс так, що не намагається у своїх реальних героях передати всі ті індивідуальні риси, які вони мали, а тільки ті, які він згадав і суб'єктивно відтворив у тексті. Цей прийом дозволяє доповнити особливості зовнішності кожного реального героя візуальними емоційними деталями, які відтворюють не тільки його індивідуальність, а й роль у соціальних обставинах доби, що є предметом аналізу. Ідеологічне й психологічне навантаження на портрет реальної людини в романах суттєво зростає, чого не буває у белетристичних творах.

А. О. Галич убачає певну своєрідність у портретуванні в такому жанрі мемуарної прози як літературний портрет. Тут портрет може бути як одиничним, так і коротким. І це тільки тоді, коли ми маємо справу з

літературним портретом як окремим самостійним жанром мемуаристики. Науковець вважає, що якщо літературний портрет є складником певного синтетичного жанру, тоді він може виражатися в різних формах (концентрований, одиничний і короткий). Він може бути також і деконцентрованим, розкиданим по всьому тексту твору. Автор монографії зазначає, що яскравим прикладом такого твору є спогади І. Жиленко «Ното feriens». Окремо слід відзначити слушні спостереження А. О. Галича над текстами мемуарних творів, що не друкувалися й зберігаються в рукописних фондах Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Мова йде про щоденники В. Чередниченко і М. Івченка. У рукописних творах В. Чередниченко домінують лаконічні концентровані портрети, часом надзвичайно суб'єктивні. Їхній підтекст часто концентрується на передачі духовності реальних героїв. Щоденники М. Івченка надзвичайно бідні на описи. Він більше уваги приділяє родинним портретам.

Розділ 5. «Портрет у біографічному романі» демонструє глибоке розуміння А. О. Галичем портрета в художній біографії, яка найчастіше використовує готові епічні жанри, такі як роман, повість, оповідання, новела. Найпрезентабельнішим з них є роман, на аналізі особливостей портретування в ньому й зосереджує свою увагу науковець. Так, у романі В. Шкляра «Маруся» портрет головної героїні отамана повстанців Марусі є деконцентрованим, розгорнутим. Автор монографії наголошує, що він є ніби набором окремих фрагментів, які частково переплітаються між собою, а інша їхня частина доповнює й поглиблює сутність образу ватажка повстанців. Документальна частина портрета Марусі органічно доповнює художню. Портрет Марусі постає об'ємним, вона показана через рецепцію різних людей – повстанців, ворогів, родини, зокрема, брата й матері. В. Шкляр вибудовує його так, що міцно пов'язує героїню з революційною добою, у якій їй випало жити. Портрет допомагає створити яскравий соціальний тип реальної людини, метою життя якої є боротьба за незалежність України.

Аналізуючи портретні пошуки І. Корсака у романі «Перстень Ганни Барвінок», Артем Галич приходиться до висновку, що вони спрямовані на поєднання документального й художнього в портретній характеристиці головної героїні Олександри Білозерської. Це цілком вписується що в домінуючі тенденції еволюції художньої біографії в останні десятиліття. Дослідник зазначає, що І. Корсак уперше в українській літературі non fiction створює оніричний портрет реального героя, наділяючи його анімалістичними рисами.

А. О. Галич відзначає новаторство Г. Пагутяк у відтворенні портретних характеристик героїв роману «Магнат». «Портрет живого Ян Щасного Гербурта як реального героя, чий соціальний статус винесено в назву твору, наявний тільки в експозиції роману, а далі він розкривається через рефлексії Северина Никловського, який по суті є двійником героя, оскільки у відповідності з місцевими традиціями на час трауру, котрий тривав чотири місяці, й до самого похорону магната заміщав Гербурта в якості парсуни, тобто людини, що носила його вбрання, була зовні схожою на покійника. Втілюючись в образ Яна Щасного, набуваючи все більше його портретних рис, Северин Никловський з часом навіть засумнівався, чи є він досі ще бідним шляхтичем, далекою ріднею Гербурта, якому за гроші доручено зіграти протягом певного часу роль покійного, чи він уже перетворюється у всемогутнього магната, і на яке майбутнє він може розраховувати? Втілення Северина в Гербурта набуває кульмінації тоді, коли й удова покійного починає вірити, що перед нею її чоловік, а герой лякається повної втрати власної особистості» [с. 385].

А. О. Галич вважає, що у біографічних романах портрет стоїть ближче до художньої літератури, ніж у мемуарних творах. Яскравим прикладом цьому є розгорнутий портрет Кароліни Гулій, героїні першого та єдиного кохання видатного авіаконструктора, родом з України Ігоря Сікорського («Капелюх Сікорського» В. Даниленка). При цьому сама героїня є вигаданим персонажем, який твориться В. Даниленком за законами суто художньої літератури. Її портрет представлено набагато яскравіше, ніж портрет самого

авіаконструктора, реального героя. Автор монографії пов'язує такий підхід до портретування авторським задумом письменника, який при відтворенні зовнішності реальної особистості має певні межі у застосуванні художнього домислу та вимислу.

Розглядаючи особливості портретування в біографічному романі польського письменника Є. Єнджеєвича «Українські ночі або Родовід генія...» на тлі творів української шевченкіани (С. Васильченка, Л. Смілянського, З. Тулуб, Вас. Шевчука), Артем Галич наголошує на вмінні цього автора майстерно простежити розвиток зовнішності й внутрішнього світу Тараса Шевченка з дитинства й до самої смерті українського генія.

Монографія Артема Галича «Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації» сповнена наукових амбіцій, сподіваюсь, що вона посяде належне їй місце в новітньому українському літературознавстві, стане предметом серйозних роздумів для тих, хто любить документальну літературу, хто бачить перспективи її розвитку.